

В.М. Черняк, Г.Б. Синиця

Рідкісні та зникаючі рослини Тернопільщини з Червоної книги України

---

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Білоцерківського державного аграрного університету*

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН

Рецензенти:

д-р біол. наук, проф. (Науковий центр екомоніторингу
та біорізноманіття мегаполісу НАН України)

Байрак О.М.

д-р біол. наук, д-р гоноріс кауза,
проф. (Інститут екології Карпат НАН України)

Стойко С.М.

д-р біол. наук, проф. (Ботанічний сад ім. акад. О.В. Фоміна
національного університету ім. Тараса Шевченка)

Гревцова Г.Т.

Білоцерківський національний аграрний університет

Державне управління охорони навколишнього
природного середовища у Тернопільській області

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Білоцерківського державного аграрного університету
(протокол № 8 від 08.06.2007)*

Черняк В.М., Синиця Г.Б.

Ч-49 Рідкісні та зникаючі рослини Тернопільщини з Червоної книги
України. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2008. — 224 с.

ISBN 978-966-408-252-2

У монографії описано 100 видів червонокнижних рослин, поширених на території Тернопільської області, що потребують особливої охорони. Представлено узагальнену інформацію про сучасний стан видів рослин. Для кожного виду подано відомості про соціологічний статус, ареал, еколого-ценотичну приуроченість, життєву форму, чисельність популяцій, антропогенний вплив, заходи охорони.

Опис видів супроводжується картами з відтворенням історичного поширення їх на території області та 37 малюнками і 65 оригінальними фотографіями.

Книга розрахована на ботаніків, екологів, географів, фахівців природоохоронної справи, викладачів вузів та студентів, вчителів школи та учнів, широкого кола природо-користувачів, активістів екологічного руху та всіх, хто цікавиться природою України.

ББК 28.588

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути використана чи відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва*

© Черняк В.М., Синиця Г.Б., 2008

© Навчальна книга — Богдан, макет,
художнє оформлення, 2008

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Розділ 1. Фізико-географічні особливості регіону та положення в системі природно-географічного районування.....	9
1.1. Фізико-географічні умови.....	10
1.2. Геологічна будова і рельєф.....	10
1.3. Гідрографія.....	11
1.4. Особливості ґрунтового покриву.....	12
1.5. Кліматичні умови.....	15
1.6. Рослинний світ.....	16
Розділ 2. Короткий огляд історії вивчення рідкісних рослин Тернопільщини.....	19
Розділ 3. Біолого-екологічні особливості червонокнижних видів рослин.....	23
3.1. Систематичний склад.....	24
3.2. Хорологічний аналіз.....	25
3.3. Біоморфологічний аналіз.....	27
3.4. Календар цвітіння.....	27
3.5. Насіннєве та вегетативне розмноження.....	32
Розділ 4. Характеристика рідкісних і зникаючих рослин Тернопільщини.....	33
Розділ 5. Шляхи збереження рідкісних видів рослин.....	145
Висновки.....	149
Післямова.....	151
Література.....	152
Додаток А. Природоохоронні документи в Україні.....	163
Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1992 р.).....	164
Закон України «Про рослинний світ» (1999 р.).....	166
Закон України «Про Червону книгу України» (2002 р.).....	169
Закон України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки».....	175
Конвенція про охорону біологічного різноманіття (ратифікована Верховною Радою України 29 листопада 1994 року).....	178
Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в прийнятті рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища (ратифіковано в 1999 р.).....	181
Конвенція про міжнародну торгівлю видами фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (CITES), яка відома також під назвою Вашингтонської конвенції (1973 р.).....	186
Конвенція Бернська (1979 р.).....	188
Додаток Б. Статус та стан охорони раритетних видів рослин Тернопільщини.....	189
Додаток В. Природно-заповідні території та об'єкти Тернопільської області, в яких охороняються червонокнижні види рослин України (станом на 01.01.2007 р.).....	199
Додаток Г. Цінності заповідної природи (за В.Є. Борейком).....	213
Показчик українських назв рослин, їх синонімів та родин.....	216
Показчик латинських назв рослин, їх синонімів та родин.....	219

ПЛАУНОПОДІБНІ — *Lycopodiophyta*
ДИФАЗІАСТРУМ СПЛЮСНУТИЙ
Diphasiastrum complanatum (L.) Holub
(*Diphasium complanatum* (L.) Rothm.)
Родина Плаунові — *Lycopodiaceae*

Наукове значення. Голарктичний вид на південній межі свого ареалу.

Статус. II категорія.

Поширення. Кременецькі гори, околиці м. Кременця Кременецького району, околиці с. Гутиська Бережанського району (В.М. Черняк, 2003).

В Україні поширений на Поліссі та в Українських Карпатах.

Місця зростання. Соснові й дубово-соснові ліси, переважно на піщаних ґрунтах.

Чисельність. Популяції нечисленні, кількість їх зменшується.

Причини зміни чисельності. Вирубування лісів, витоштування, збирання стебел рослини для виготовлення вінків.

Загальна характеристика. Багаторічна трав'яниста рослина з довгим (30–100 см) підземним або наземним повзучим стеблом. Гілки сплюснені, вилчаторозпушені. Численні стробіли на бокових гілках мають довгі ніжки, розгалужені на 2–3 коротші (до 3 см). Головна вісь, як і бокові, завершується стробілом. Спороносить у липні–вересні.

Заходи охорони. Занесено до Червоної книги України (1996). Охороняється в межах пам'ятки природи місцевого значення "Ділянка цілини в урочищі "Гутисько", що в Бережанському районі. Необхідно виявляти нові популяції та створювати в місцях їх поширення заповідні території.

Джерела інформації. [72; 127; 151; 152; 153].

Фото В.М. Черняка (2003 р.)

ПЛАУНОПОДІБНІ — *Lycopodiophyta*
ПЛАУН РІЧНИЙ,
плаун колючий
Lycopodium annotinum L.
 Родина Плаунові — *Lycopodiaceae*

Наукове значення. Палеарктичний вид на південній межі свого ареалу.

Статус. II категорія.

Поширення. Трапляється у північних районах області.

В Україні поширений в Українських Карпатах, трапляється зрідка на Поліссі, Малому Поліссі та в північній частині лісостепової зони.

Місця зростання. Хвойні та мішані вологі ліси (утворює куртини).

Чисельність. Популяції численні, кількість їх зменшується.

Причини зміни чисельності. Вирубвання лісів, рекреаційне навантаження, збирання населенням як декоративної рослини.

Загальна характеристика. Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 10–30 см. Стебло повзуче, довге, циліндричне, у вузлах укорінюється, негусто вкрите лінійно-ланцетними листками, спрямованими вгору. Стробіли поодинокі, сидячі, циліндричні. Спороносить у липні–вересні.

Заходи охорони. Занесено до Червоної книги України (1996). Слід постійно контролювати стан популяцій.

Джерела інформації. [72; 127; 151].

Фото з Інтернету

ПЛАУНОПОДІБНІ — *Lycopodiophyta*
ЛІКОПОДІЄЛА ЗАПЛАВНА
Lycopodiella inundata (L.) Holub
(Lycopodium inundatum L.)
 Родина Плаунові — *Lycopodiaceae*

Наукове значення. Рідкісний вид, зростає у невластивих для плаунових умовах.

Статус. II категорія.

Поширення. Кременецький район.

В Україні поширений на Поліссі, в лісостеповій та степовій зонах (річкові тераси), зрідка — в Українських Карпатах.

Місця зростання. Обводнені ділянки на торфових болотах, вологі піски.

Чисельність. Популяції нечисленні, їхня кількість залежить від зволоження території.

Причини зміни чисельності. Осушування боліт, освоєння річкових терас.

Загальна характеристика. Багаторічна трав'яниста рослина. Стебло завдовжки 10–15 см, повзуче, густо вкрите лінійно-шилоподібними листками. Спороносні гілки короткі, прості, на верхівках мають довгі стробіли без ніжки. Спороносить у липні–вересні.

Заходи охорони. Занесено до Червоної книги України (1996). Потрібно дослідити стан місць зростання виду у Кременецькому районі, створити заповідні території.

Джерела інформації. [72; 108; 127; 151].

Фото з Інтернету

ПЛАУНОПОДІБНІ — *Lycopodiophyta*
БАРАНЕЦЬ ЗВИЧАЙНИЙ

Huperzia selago (L.) Bernh.
ex Schrank et Mart.

(*Lycopodium selago* L.)

Родина Баранцеві — *Huperziaceae*

Наукове значення. Голарктичний вид на південній межі свого ареалу.

Статус. I категорія.

Поширення. Околиці с. Гутиська (буковий ліс) Бережанського району (В.М. Черняк, 2002).

В Україні поширений в Українських Карпатах, на Поліссі, в Розточчі, північній частині лісостепової зони.

Місця зростання. Затінені вологі букові, буково-грабові ліси, окраїни боліт, щербенисті схили, вологі ґрунти.

Чисельність. Популяції нечисленні, трапляються рідко.

Причини зміни чисельності. Збирання рослини як лікарської сировини, вирубування лісів, рекреаційне навантаження.

Загальна характеристика. Багаторічна трав'яниста жовтувата або світло-зеленого кольору рослина. Стебло заввишки 5–25 см, дихотомічно розгалужене, густо вкрите ланцетними або лінійно-ланцетними твердими листками. Спороносить у липні–жовтні.

Заходи охорони. Занесено до Червоної книги Української РСР (1980), Червоної книги України (1996). Слід виявити всі місцезнаходження виду, створити заповідні території.

Джерела інформації. [26; 72; 127; 144; 150; 151; 152; 153].

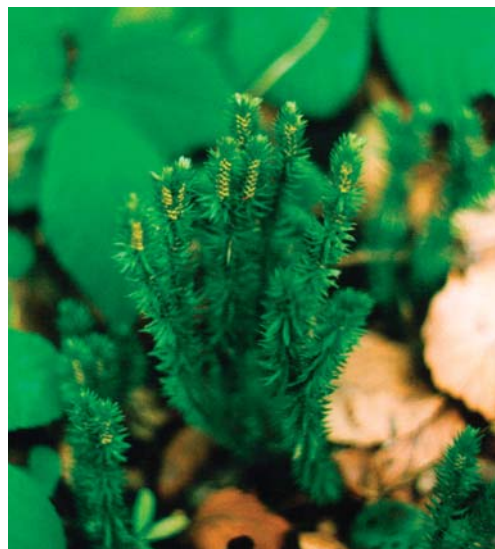

Фото В.М. Черняка (2005 р.)

ПАПОРОТЕПОДІБНІ — *Polypodiophyta*
ГРОНЯНКА ПІВМІСЯЦЕВА,
ключ-трава
Botrychium lunaria (L.) Sw.
 Родина Вужачкові — *Ophioglossaceae*

Наукове значення. Дисперсно-диз'юнктивний вид.

Статус. II категорія.

Поширення. Кременецькі гори, Шумський район (Волинське лісництво).

В Україні поширений в зоні мішаних лісів, трапляється іноді в лісостеповій зоні, Українських Карпатах і Кримських горах.

Місця зростання. Світлі ліси, чагарники, сухі луки (переважно гірські), скелі.

Чисельність. Популяції нечисленні.

Причини зміни чисельності. Антропогенний вплив на лісові та лучні угіддя, збирання рослини як лікарської сировини.

Загальна характеристика. Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 5–30 см. Листки мають спороносну (на довгій ніжці) та стерильну (перисту) частини. Спороносить у червні–серпні.

Заходи охорони. Занесено до Червоної книги Української РСР (1980), Червоної книги України (1996).

Джерела інформації. [26; 72; 127; 150; 151; 152; 153].

ПАПОРОТЕПОДІБНІ — *Polypodiophyta*
ВУДСІЯ ЕЛЬБСЬКА
Woodsia ilvensis (L.) R. Br.
 Родина Безщитникові — *Athyriaceae*

Наукове значення. Реліктовий вид.

Статус. II категорія.

Поширення. Трапляється у тріщинах скель Шумського району.

В Україні трапляється в Українських Карпатах та Центральному Поліссі (біля Житомира).

Місця зростання. Вапнякові скелі (у розколинах).

Чисельність. Останнім часом на території області не виявлено.

Причини зміни чисельності. Освоєння території (видобування вапняку, рекреаційне навантаження).

Загальна характеристика. Багаторічна трав'яниста рослина заввишки до 20 см. Черешок та пластинка листка густо вкриті бурими лусочками та членистими волосками. Спороносить у липні–вересні.

Заходи охорони. Занесено до Червоної книги Української РСР (1980), Червоної книги України (1996).

Джерела інформації. [26; 72; 116; 127; 144; 150; 151].

ПАПОРОТЕПОДІБНІ — *Polypodiophyta*
МАРСИЛІЯ ЧОТИРИЛИСТА
Marsilea quadrifolia L.
 Родина Марсилієві — *Marsileaceae*

Наукове значення. Реліктовий (третинний) вид.

Статус. I категорія.

Поширення. Відомий із Заліщицького району (с. Угриньківці, с. Ставки), де, очевидно, зник.

В Україні трапляється в Західному Поліссі (Шацькі озера), Закарпатті, степовій зоні (плавні Дунаю та Дністра), зрідка — в Правобережному Лісостепу.

Місця зростання. Мілководдя водойм зі стоячою водою, замулені береги; на перехисаючих влітку ділянках утворює наземну форму.

Чисельність. Популяції нечисленні, особливо у прибережних смугах водойм. Виявлені популяції не досліджено.

Причини зміни чисельності. Заростання водойм, їхнє забруднення, освоєння прибережної смуги, меліоративні заходи.

Загальна характеристика. Багаторічна трав'яниста (папоротева) водяна рослина (завдовжки до 22 см). Кореневище повзуче, поверхнєве, корені розвиваються на його вузлах. Листки на черешках (завдовжки 5–15 см) з пластинкою, що має чотири клиноподібно-оберненояйцеподібні листочки. Спороносить у липні–вересні.

Заходи охорони. Занесено до Конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (1979), Червоної книги Української РСР (1980), Червоної книги України (1996).

Джерела інформації. [26; 72; 127; 144; 150; 151].

ПАПОРОТЕПОДІБНІ — *Polypodiophyta*
САЛЬВІНІЯ ПЛАВАЮЧА
Salvinia natans (L.) All.
 Родина Сальвінієві — *Salviniaceae*

Наукове значення. Реліктовий (третинний) вид.

Статус. II категорія.

Поширення. Відомий з околиць с. Лежанівки Гусятинського району, де, очевидно, зник.

В Україні поширений в долинах Дніпра, Десни, Південного Бугу, Сіверського Дінця та інших рік.

Місця зростання. Мілководдя прісних стоячих і малопроточних водойм (глибина 0,5–2,5 м) з мулисто-піщаними та мулисто-торфовими відкладами. У пониззях річок характерні угруповання виду, в інших місцях утворює лише фрагменти угруповань.

Чисельність. Популяції нечисленні, різко скорочуються в забруднених водоймах.

Причини зміни чисельності. Осушування екоотопів, засолення та забруднення водойм.

Загальна характеристика. Однорічна трав'яниста (папоротева) водяна рослина (завдовжки 10–20 см). Стебло (діаметр 1–2 мм) плаває, розгалужене. Листки розміщені кільцями по три: два — плаваючі, яйцеподібні, розташовані попарно, третій — занурений у воду, розсічений, вкритий бурими волосками. Спороносить у серпні–вересні. Розмножується спорами і вегетативно.

Заходи охорони. Занесено до Конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (1979), Занесено до Червоної книги Української РСР (1980), Червоної книги України (1996).

Джерела інформації. [15; 26; 72; 127; 150; 151].

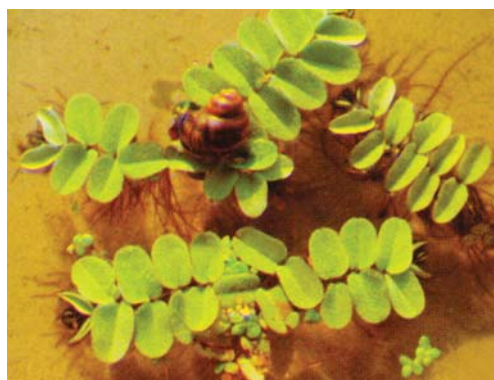

Фото з Інтернету

ПОКРИТОНАСІННІ — *Magnoliophyta* АКОНІТ БЕССЕРА

Aconitum besseranum Andrz.

Родина Жовтецеві — *Ranunculaceae*

Наукове значення. Ендемічний волино-подільський вид.

Статус. I категорія.

Поширення. Підволочиський район (с. Остап'є), Чортківський район (с. Сосулівка, с. Росохач).

В Україні трапляється на Подільській височині (середнє Придністров'я, пд. частина Товтр, Вороняки, Опілля, Покуття).

Місця зростання. Тіністі дубово-грабові ліси (на пухкому лісовому ґрунті), зрідка — серед густих чагарників.

Чисельність. Незначна. Трапляється спорадично.

Причини зміни чисельності. Слабке на-сіннєве відновлення, знищення місць зростання (зокрема вирубування лісів).

Загальна характеристика. Багаторічна трав'яниста рослина заввишки до 100 см, з коротким кореневищем. Стебло пряmostояче. Листки прикореневі, великі, на довгих черешках, пальчаторозсічені. Квітки шоломоподібні, бруднувато-білі, зібрані у верхівкові суцвіття. Листянка (плід) опушена. Цвіте у червні–липні. Плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням. Отруйний.

Заходи охорони. Занесений до Червоної книги України (1996). Охороняється в природному заповіднику "Медобори". Рекомендується створити заказники у місцях зростання виду та вирощувати в ботанічних садах.

Джерела інформації. [10; 24; 26; 72; 75; 112; 127; 139; 151; 152; 153].

Фото Я.І. Капелюха (2004 р.)

ПОКРИТОНАСІННІ — *Magnoliophyta*
АНЕМОНА РОЗЛОГА

Anemone laxa Juz.

(*A. narcissiflora* L. var. *laxa* Ulbr,

A. narcissiflora var. *podolica* Zapal)

Родина Жовтецеві — *Ranunculaceae*

Наукове значення. Ендемічний вид. Відокремлена рівнинна раса, близька до високогірної анемони нарцисовітої (*Anemone narcissiflora*).

Статус. I категорія.

Поширення. Гора Голиця, околиця с. Божикова хутір Раковець Бережанського району (Г.Б. Синиця, Г.П. Проців, 2005).

В Україні трапляється на Подільській височині (Хмельницька, Тернопільська і Львівська області).

Місця зростання. Схили з мезофільним травостоем, розріджені чагарники, узлісся широколистяних лісів.

Чисельність. Незначна. Трапляється спорадично. На початку ХХ ст. вид був поширений на Поділлі. За останні десятиріччя відбулося катастрофічне скорочення місць зростання.

Причини зміни чисельності. Випасання худоби, викошування травостою, зривання квітів на букети.

Загальна характеристика. Багаторічна трав'яниста рослина заввишки до 20–100 см, з коротким кореневищем, вкрита м'яким опушенням. Листки пальчаторозсічені. Квітки білі або рожевуваті, зібрані по 3–8 у зонтикоподібні суцвіття. Цвіте у травні–червні. Плононосить у липні–серпні. Властиве вторинне пізньоосіннє цвітіння. Розмножується насінням.

Заходи охорони. Занесено до Червоної книги України (1996). Охороняється у заказнику загальнодержавного значення "Голицький" Бережанського району. Рекомендується створити заказники у місцях зростання виду та вирощувати його в ботанічних садах.

Джерела інформації. [10; 26; 52; 72; 75; 82; 151; 152; 153; 159].

Фото В.М. Черняка (2007 р.)